

הרה"ג יצחק רצאבי שליט"א
מח"ס שו"ת "עולת יצחק" ועוד

[אורח"י 1234567]

אוצר החכמה ברכת החבושים הקשים

י"ד טבת ה'תשנ"ז

שאלה:

בדין ברכת החבושים, הנקראים בל"ע ספרגל, דלכאורה מי שאוכל אותם חיים צריך לברך שהכל ולא בורא פרי העץ, כיון שדרך רוב בני אדם שלא לאכלם חיים אלא מבושלים. על פי המתבאר מהרמב"ם פ"ח מהלכות ברכות הל"ג, ובשלחן ערוך סימן ר"ב סעיף י"ב ואחרונים שם, ובשלחן ערוך המקוצר סימן ל"ה סעיף ה'. ונפלאת היא בעיני מה שראיתי בביהכ"נ של - תימנים במוצאי יום הכיפורים חילק מישהו חבושים מחותכים לפרוסות דקות ובירכו בורא פרי העץ?

תשובה:

א. לע"ד כי נפלה טעות בדבר הזה, לפי שהחבושים בתימן הם רכים וטובים למאכל כשהם חיים (עד כי אפשר לפלח אותם בידיהם בלא סכין, מרוב רכותם) כמו שאר פירות. משא"כ כאן בארץ ישראל ועוד ארצות שהחבושים קשים, ממילא נשתנית ברכתן, כי אינם נאכלים חיים אלא ע"י הדוחק (אע"פ שיש בהם מתיקות) ולכן רוב בני אדם אינם אוכלים אותם כאן אלא מבושלים. וגורם השינוי, אפשר דלאו היינו שהוא מין אחר קצת, אלא האקלים והקרקע גורמים. וכמו שכתב הרמב"ם פ"ג מכלאים הל"א, יש מינים בזרעים שיהיה המין האחד נפרד לצורות הרבה, מפני שינוי המקומות והעבודה שעובדין הארץ וכו' ע"כ. והראיה כי גרעיני האתרוגים עצמם שהביאו מתימן וזרעום כאן בארץ ישראל, מניבים פרי שבדרך כלל אינו כל כך רך וטוב כמו שהיה בתימן, ועמדתי על זה כבר בס"ד בבארות יצחק הלכות לולב ס"ק ק"י דף רס"ט. ועיין עוד בדברינו לקמן אות ב' ד"ה ואתרוגים, כי מכל מקום לא נשתנית ברכתם, דסוף סוף גם האתרוגים התימניים המזה טובים למאכל, ובפרט בימות הגשמים. אך לא החבושים, ואפילו הטובים מהם דהיינו שמטפלים בהם ומניחים אותם לגדל עד שיושלם כישולם על העץ, מכל מקום אינם נוחים למאכל כשאר פירות, כאשר חקרתי ודרשתי מרבים בכמה וכמה מקומות. מיהו אפילו היו החבושים כאן טובים וראויים כשהם חיים, כבר העלו כמה אחרונים שאם רוב בני אדם אוכלים אותם מבושלים, אינו מברך עליהם כשהם חיים אלא שהכל, כדאיתא במשנ"ב סימן ר"ב ס"ק ס"ד וכף החיים שם ס"ק צ"ב.

וכבר היה הדבר לעולמים, כי התוס' בברכות (דף לח: ד"ה משנחת) ובמרדכי שם כתבו, אותן ערמוניות וחבושים שאינן ראויים לאכלם חיים כמו מבושלים, בתחילה מברכין עליהם שהכל וכו' יעו"ש. וכ"כ באור זרוע (סימן קס"ח). וגם הטור (סי' ר"ב) הביא כן בשם מהר"ם מרוטנבורג. אלא שסיים עליו הטור דערמונים וחבושים "שלנו" אינם כן אלא ראויים חיים ומבושלים ע"כ. ונגם התוס' עצמם כהמשך דבריהם הזכירו שיש מן ערמוניות אחר, שברכתו עץ גם כשהוא חי, ועיין לקמן אות ב' ד"ה והגם, אך בחבושים לא

הזכירו חילוקין. וכן מכואר בתלמיד רבינו יונה ובחידושי הרשב"א ובמאירי ברכות (דף לח:): שהחבושים דרכם להיאכל בין חיים בין מבושלים ואין ברכתם משתנית. וכן העלה בכף החיים (שם ס"ק פ"ח) בשם הלבוש ועטרת זקנים ומג"א (סימן ר"ה סק"ג) דחבושים וערמונים שלנו מברכין עליהן כפה"ע אפילו חיים, כיון שהרבה בני אדם אוכלין אותן חיים ואין מקפידים להעלותם בכישול.

מאידך, רש"י בספר הפרדס הגדול סימן פ"ה כתב, שהאוכל ערמונים חיים, משונה הוא בעיניי, ושהכל מברך, וקרוב אלי. וכן בחבושין. ותלויה זו בידי [ר"ל כי הוא מסופק בדבר. יב"ן] כי לא שמעתיה עכ"ל. וכיו"ב במחזור ויטרי שניסדר בפני רש"י כתוב בסימן ע"ג בזה"ל, ערמונים לא נבראו אלא לצורך בישול, והמבשלן במים מברך ב"פ העץ. והאוכלן חיים, משונה הוא ושהכל. וקרוב אני לומר [כן] בחבושין. ותלויה זו בידי כי לא שמעתיה ע"כ. וכן בתוספות ר"י החסיד מכואר כמו בדברי התוספות שהבאנו לעיל שדרך החבושים להיאכל רק מבושלים. נראה אם כן שבמקומותיהם של רש"י והתוספות ואור זרוע ור"י החסיד והמרדכי ומהר"ם מרוטנובורג היו החבושים ממין זה הקשה, כמו המין המצוי כאן בארץ ישראל: משא"כ במקומותיהם של רבינו יונה והרשב"א והטור והמאירי והלבוש ועט"ז והמג"א היו רכים כמו של תימן.

לפיכך גם הרב שתילי זיתים שם ס"ק כ"ו העלה דברי הלבוש בזה, דאפילו פירות שהם טובים יותר כשהם מבושלין אלא שכשהם חיים הם ג"כ טובים כגון חבושים, מברך ב"פ העץ אפילו כשהם חיים וכו' ע"כ. כי ראה אותם מתאימים למציאות. ושפיר נהגו כתימן לברך עליהם העץ, הן כשאכלו אותם בסתם, הן במוצאי כיפורים שיש מקומות שהיו מביאים אז כל אחד פריו בכיסו ומוציאים אותם לאכלם (כמות שהם בלי חיתוך) אחרי ההבדלה קודם ברכת הלבנה [והטעם כדי שלא לברך על הלבנה כשהוא בתענית, או מפני שמחת מחילת העוונות, כמו שהבאתי בס"ד בעיני יצחק על שולחן ערוך המקוצר סימן ע"ט אות ט"ו. ושם דנתי מאי שנא מתשעה באב. מיהו אולי אין זה אלא מסיבה צדדית, כי עונת גידול פריים הוא בתקופת תשרי. אך מזה שבחרו דוקא פרי זה למוצאי כיפור ולא שאר פירות שגם כן עונתם אז, נראה טעמא ע"פ מה ששמעתי שטבע פרי החבוש לשמח את הלב, ואם כן י"ל שזהו ע"ש, "לך אכול בשמחה לחמך", עיין למהר"ץ בעין חיים סדר מוצאי יוה"כ דף קכ"ג. שו"ר בהדיא למהר"ם לונאנו בספר מעריך ע' חבש, כי הוא פרי טוב, ויש בו סגולה לשמח ולחזק הלב והוא זן יעו"ש. אגב, מצאתי כתוב לח"א מקרוב שהזכיר החבושים "ספרגל" ככלל מאכלי ליל ר"ה, לומר עליהם יהי רצון שניכתב "בספר גילה", ובמקום אחר נעמוד על זה בס"ד, ושמעתי כי נהגו אמנם בכמה מקהילותינו להביאו על השולחן בליל שני דר"ה לצורך ברכת שהחיינו על פרי חרש. אבל אינם מכירים נוסח יהי רצון הנזכר. וע"ע בספר רפואות תימן ח"ב דף רס"ח]. כי אכן הם היו מתוקים ורכים. לא כן השתא הכא בארץ ישראל. והם לא השגיחו בשינוי המציאות, ונמשכו אחר הרגלם כמצות אנשים מלומדה כעוד כמה ענינים. ואמנם בדיעבד יצאו ידי חובה בברכת בורא פרי העץ, כיון דסוף סוף פרי עץ נינהו, כדאשכחן כמה הלכות כיוצא בזה. [שוב נודע לי כי גם בארץ תימן יש מקומות שחבושיהם קשים, ומרכים אותם ע"י הנחתם בתנור]. וממילא יש לדון שאין לברך עליהם שהחיינו, כשם דנחתו דרגא לברך עליהם שהכל במקום עץ, כמתבאר בכגון זה מכמה אחרונים שהובאו בכף החיים סימן רכ"ה

[אוצר החכמה]

ס"ק ל"ב. אך חבוש מבושל, שפיר יש לברך שהחינו. ועיין בזה בספר וזאת הברכה (ירושלם ה'תשנ"ו - דף קנ"ט קס"ה רפ"ה).

וכך אמנם דנו בזה כן חכמי זמנינו, כגון שראיתי בשו"ת שבט הלוי (נדפס בשנת ה' תש"ל - ח"א סימן ר"ה) שהביא דברי הטור דלעיל, וכתב עליו, צ"ע על חבושים שבזמנינו, שלכאורה אינם ראויים חיים כלל ואין דרך לאכלם חיים ע"כ. וכן בספר מקור הברכה (ה'תשמ"ו דף י"ח) כתב, שחבוש המתוקן ע"י בישול וכדומה, עץ. ושם בסימן ג"ה ביאר, נראה דחבושים שלנו אי אפשר לאכלם חיים וכו' ע"כ. ובילקו"י חלק ג' (ה'תשנ"א) דף תרצ"ו בלוח הברכות, חבושים בדבש, העין ע"כ. ור"ל מרוקחים בדבש. ושמע מינה דחבושים סתמא, שהכל. וע"ע לקמן אות ב' ד"ה ואתרוגים. וכן בלוח ברכות שבסוף ספר וזאת הברכה דף רע"ג ודף רפ"א, חבוש המתוקן ע"י בישול, העין. חי, שהכל. והטעם לפי שאין דרכו להיכל חי אלא מבושל, כידוע שנוהגים לעשות ממנו לפתן וכו' ע"כ. אמנם לפי מה ששמעתי, ראויים הם ע"י הדוחק, שכן אוכלים אותם מקצת אנשים בזמנינו אחרי שחתכום בסכין לפרוסות דקות, ויש גם בלי לחתכם, מ"מ הלא אזלינן בתר רובא דאינשי, אפילו אילו היו טובים חיים אלא שרובם אוכלים אותם מבושלים כמו שביארנו, כל שכן אלו שאינם טובים חיים.

שוב ראיתי כי כבר בדור שלפנינו בעל כף החיים ביורה דעה סימן קי"ג ס"ק כ"ו וס"ק ע"ב עמד בזמנו על שינוי זה, שבעיר בגדאד (כארץ ככל) החבושים נאכלים חיים, מה שאין כן בירושלים עיקר"ת אינם נאכלים חיים אלא ע"י הדוחק ואם כן יש בהם משום בישולי גויים יעו"ש. וה"ה בשאר ארץ ישראל, אלא שלא יכל להעיד זולת על מה שראה וידע בעירו ירושלים ת"ו. וכהלכות ברכות העלה בסתם דברי האחרונים שברכתם עץ, לפי שהיה בזכרוננו ^{מזה} שרגיל בכגדאד עיר מולדתו. ורק אח"כ כשהגיע לחלק יורה - דעה, על ידי שראה הסתירות בדברי הפוסקים לגבי דין בישול גויים, נתן לב שבירושלים שונה.

ב. גם מאז ומקדם לא היה החבוש נאכל חי בארץ ישראל, בזמן רבותינו התנאים והאמוראים. כי הנה החבוש, שהוא הידוע בערכי בלשון ספרגל, נקרא בלשון המשנה פריש, עיין בפירוש המשנה להרמב"ם ורע"ו כלאים פ"א מ"ד ומעשרות פ"א מ"ג ועוקצין פ"א מ"ו. ונבספר המספיק כת"י לה"ר תנחום שער פריש. וגרסינן עלה בירושלמי (שם במסכת כלאים וגם במסכת מעשרות) פרישין, א"ר יונה איספרגלין. ולמה נקרא שמן פרישין. שאין לך מין אילן שהוא פריש לקדירה אלא זה בלבד ע"כ [והובא גם כן במלאכת שלמה]. ר"ל שאין דרך לאכלו חי אלא מפרישים אותו כדי לכשלו בקדירה, כמ"ש בפני משה. וכן נזכרו בכרייתא שבגמרא שבת (דף קמ"ד): סוחטין בפגעין ובעוזרדין וכו' יעו"ש, ועוד. נואיתא בספר הערוך ערך פריש כי בן סירא קראן "ספרגלין" יעו"ש. וכן אמנם נמצא לפנינו באלפא ביתא דבן סירא הנדפס באו' מדרשים דף מ"ו, אם כן נראה ששורש תיבה זו אינו ערכי, וכ"מ מהירושלמי דלעיל. וכן נזכר בפירש"י ברכות (דף לו): פיטמא של רמוץ, הפרח שבראשו, כעין שיש לתפוחים ול"ספרגלין" ע"כ. כיוצא בזה

"פיסתוק" הידוע בלשון ערבי, נזכר כבר בירושלמי בשם אפוסתקין, ובנ"א אפיסתקין, וכמ"ש בס"ד בנפלאות מתורתך פרשת מקץ, בפסוק בטנים ושקדים, ואם יש לנו רשות לדרוש ולכאר, על דרך שהירושלמי כיאר טעם לקריאתו פריש, כך יש לנו לדרוש כי נקרא חבוש על שם שנמנעים מלאכלו חי, מלשון חבוש בכית האסורים, אבל יותר טוב לדרשו לשון נוטריקון, חי בשל, ר"ל שיש מקומות שהוא נאכל אפילו חי, ויש שנאכל רק בשל. אי נמי שראוי לאכילה הן חי והן בשל. וברוך יודע נסתרות. וכשם חבוש, נזכר הוא בכרייתא שבגמ' שבת (דף מה.). וכיצה (דף נו.): אתה אומר באפרסקין וחבושין ובשאר כל מיני פירות. ובלשון ארמי בתוספת אל"ף בסופו, נזכר בגמ' כתובות (דף ס:): אביי אמר אפילו קרא וחבושה. וכתב הערוך שהם הפרישין. ומדברי מהר"ם לונזאנו בספר מעריך שם נראה שהוא תמיה על הצורך בשני השמות יעו"ש. ושמא אחד הוא הרך, והשני הוא הקשה. וע"ע בספר פרי חדש, עניני ראש השנה לאילנות, דף י"ב י"ג, ודף כ"ט.

והונח לנו בזה, דקדוק לשון הזהב של רבינו הרמב"ם (פ"ח מברכות הל"ג): פירות או ירקות שדרכן להיאכל חיים, אם בישלן או שלקן מברך עליהן בתחילה שהכל ולבסוף בורא נפשות. וירקות שדרכן להיאכל שלוקין, כגון כרוב וכו' אם אכלן חיין מברך עליהן בתחילה שהכל וכו' יעו"ש [ובמשנה ברורה סימן ר"ב ס"ק ס"ה]. וקשה מדוע לא הזכיר בבבא השנית פירות כמו בראשונה, וכן הזכירם שוב בסוף ההלכה שם בבבא דדברים שדרכן להיאכל חיים ומבושלים. ובספר "שם טוב" נדחק בזה וז"ל: ומ"ש רבינו ירקות ולא כתב פירות ג"כ כמו ברישא, לאו דוקא, דה"ה פירות, וסמך על מ"ש ברישא ע"כ. ברם לפי המבואר בירושלמי שהפרישים הם היחידים מפירות האילן שאינם נאכלים חיים, ניחא טפי מה שלא הזכירם רבינו בבבא זו, כיון שהוא מילתא דלא שכיחא. וולענ"ד אם רק משום דהיא מילתא דלא שכיחא, לא היה רבינו ז"ל נמנע מלכתוב תיבה אחת "ופירות". אלא יש להוסיף דהיינו כיון שאם היה מוסיף פירות, היה צריך להאריך הרבה בלשונו, כדי להזכיר גם ברכת בורא פרי העץ. ודו"ק. איתמר.]

והגם דלפי הראשונים דלעיל איכא נמי פירות אילן ערמונים שאינם נאכלים חיים, הלא זו אינה קושיא על הרמב"ם אלא כבר על הירושלמי. וצריך לומר שזה אולי דוקא בארצותיהם של אותם ראשונים. ולא עוד אלא שנראה כי יש מחלוקת מה הם הערמונים, כדמשמע מכמה דוכתי, עיין תוספות ב"ב דף פ"א. ד"ה ערמונים, ורבינו שמשון במסכת דמאי פ"א מ"א ד"ה בנות שקמה. ולגבי הפסוק לח ולוז וערמון (בראשית ל', ל"ז) כתב הרע"ק בנוה שלום שאינו עושה פרי. ודי בזה.

שו"ר בכף החיים יו"ד סימן קי"ג סק"ו וס"ק ע"ב שיש פוסקים שכתבו שהחבושים והערמונים אינם נאכלים חיים אלא ע"י הדוחק, ויש שכתבו בהיפך שברוב מדינותיהם רוב הערמונים נאכלים חיים, וסיים דהולכים לפי המקום והזמן. אמנם עיין רמב"ם פרק י"ז ממאכלות אסורות הלכה י"ד שמנה הפרישין עם יין וחלב ודבש שנאכלים כמות שהם חיים, וזה סותר לכאורה לדיוקנו בביאור דבריו בהלכות ברכות בהיפך [ואולי אדרבה זה מחזק הביאור בהלכות ברכות, כי לפ"ז בזמנו ובמקומו של הרמב"ם אין אפילו מין אחד של פירות שאינו נאכל אלא מבושל, כמו בתימן ובבבל, ולפיכך לא הזכיר פירות. והתעלם משאר מקומות ומהירושלמי. וצ"ע] ועיין פרי תואר למהר"ח בן עטאר שם ביו"ד (סימן קי"ג ס"ק י"ח). ודרכי

תשובה (שם סק"ג). וע"ע רמב"ם הלכות דעות (פ"ד הל"ו), והלכות שבת (פרק כ"א הלי"ב), והלכות לולב (פ"ח הלי"א), והלכות כלאים (פ"ג הל"ד), והלכות מעשר (פ"ב הל"ה) והלכות רוצח (פר"א הל"ט).

ואתרוגים בזמנינו שהם קשים ונאכלים ע"י בישול דוקא, מזה לק"מ, כי אין זאת אלא באתרוגים של שאר קהילות, אבל האתרוגים התימניים הם מתגדלים מאד וטובים למאכל גם אלו מהם הצומחים כאן בארץ ישראל, ואינם צריכים בישול כלל, ורכים מאד אוכלים אותם חיים כשהצהיבו והגיעו לגמר בישולם, כמו שהיה בזמן הש"ס וכדמוכח בדוכתי טובא. ועיין מה שהארכתי בס"ד על זה בבארות יצחק הלכות לולב ס"ק ק"י דף ר"א. וע"ע בתשובתינו שנדפסה ב"תנובות שדה" (גליון מספר 4) אות א' ד"ה איך, לגבי דין ערלה שאינו נוהג בעלי האתרוג. ולכן לא מצא הירושלמי פרי אילן שאינו נאכל ללא בישול זולת הפריש כדבר האמור. וברור שכרכתם של אתרוגים אלו בורא פרי העץ, אף האידנא והשתא, אף על פי שכתומן היו רכים וטובים יותר מהם, ולא אזלינן בתר שאר אתרוגים גם אם הם רוכ, לפי שהם מין אחר, שהרי יש בהם שינוי הניכר בפלחי המיץ שכתומם משא"כ בתימניים שכולם בשר כעין התפוחים. ולכן מה שנכתב בלוח הברכות שבילקו"י חלק ג' דף תרצ"ה אתרוג בדבש העץ יעו"ש, דמוכח הא שלא בדבש, שהכל, לפי שהוא אינו נאכל חי, היינו דוקא באתרוגים שאינם המקוריים, ופשוט. [וכשעדיין לא הבשיל האתרוג, עיין בשלחן ערוך סימן ר"ב סעיף ב' ואחרונים שם, וכיארור הלכה להמשנ"ב על סעיף י"ב ד"ה מברך].

הלכך הדין פשוט וברור לענ"ד כי חבושים המצויים בזמנינו ובמקומינו כאן בארץ ישראל שהם קשים, האוכלים כשהם חיים אינו מברך אלא שהכל. ורק אחרי שבישלו אותם, ברכתם בורא פרי העץ. [וממילא נוהג בהם דין בישולי גויים]. אמנם בדיעבד שכיוך עליהם כשהם חיים בורא פרי העץ, יצא. ואשרי אדם חכמה מצא:

הרב שניאור ז. רוח שליט"א
הרב המקומי בית עוזיאל וי"ר המכון

הפרשת חלה מעיסה שנילושה ללא תערובת מים כלל

בשולחן ערוך יו"ד (שכ"ט ס"ט) פסק מרן בזה"ל: "עיסה שנילושה במי פירות אפילו בלא שום מים חייבת בחלה" עכ"ל. וכתב שם הש"ך (ס"ק ט) וז"ל: "והרא"ש פוטר וכן הבטנורא מסתפק בדבר לכן יש להפריש בלא ברכה".

והנה בד"ן זה ראיתי לכמה פוסקים שצידדו לומר שמה שכתב מרן "מי פירות" אין הכונה דוקא למי ביצים וכד' שאינם מז' משקין, אלא מי פירות פירושו, כל המשקין גם אם הם מכלל ז' משקין, ואזי יפריש חלה מהעיסה שנילושה עמהם, ולא יכרך על ההפרשה, זאת כל עוד ואין מעורב בה מים. כיון שלדעתם גם בשאר משקין שהם מכלל ז' משקין חולק הרא"ש ודעתו היא שעיסה שנילושה עמם פטורה מחלה.

אוצר החכמה

ולענ"ד בדבר זה אין הרא"ש חולק ולכו"ע חייבים להפריש עם ברכה. ונבאר הדברים:

הנה הטור ביו"ד סי' שכ"ט כתב בזה"ל: "עיסה שנילושה במי ביצים או ביין או דבש בלא שום מים, כתב הרמב"ם שחייבת בחלה. וא"א הרא"ש ז"ל היה מסתפק בדבר, וכתב, וטוב ליזהר שלא ללוש עיסה במי ביצים לבדן בלא תערובת מים, כדי לצאת מידי ספיקא" עכ"ד. ומזה שהטור הזכיר בתחילת דבריו מי ביצים ויין בחדא מחתא הטעה לכמה מהאחרונים שחשבו שגם בזה הרא"ש חולק. אך כל המעיין יראה שהטור כשהביא דברי הרא"ש כתב בזה"ל: "שלא ללוש עיסה במי ביצים לבדן" וכו', הרי שרק לגבי מי ביצים היה מסתפק הרא"ש, אך לענין שאר ז' משקין לא הסתפק כלל הרא"ש ומודה הוא להרמב"ם שחייב להפריש חלה כדת.

וגם במי ביצים, אע"ג שכתב הטור שהרא"ש מסתפק בזה, ובאמת בתשובות הרא"ש כלל שני סי' י"ד נראה הרא"ש כמסתפק בזה. אך בהלכות חלה להרא"ש בפ"ב לאחר שדן בדברי המשנה והגמרא סיכם שאין הלכה כסתם משנה זו. אלא שמ"מ סיים בזה"ל: "לכן יש ליזהר שלא ללוש עיסה במי ביצים לבד בלא תערובת מים, כדי לצאת מן הספק על חיוב חלה". עכ"ל. וא"כ בסופו של דבר הורה כן מחמת הספק. אך מ"מ עד כען לא דיבר אלא במי ביצים בלבד, ולא בשאר משקין שמקבלין טומאה וכמפורש בדבריו.

ובאמת הכ"ח כתב על הטור שם דברים מפורשים, שבעירב עם כל אחד מז' משקין לכו"ע הוי חיבור, וחייבת העיסה בחלה ואין בזה חולק. רק שהוסיף שלענין מי ביצים הרמב"ם מסתפק בדבר